

VRIJHEID IN GEBONDENHEID IN DE ORTHODOXE EREDIENST

Door Militza Zernov (1978)

vertaald door Johanna Boerema (1983)

redactie: pr. Antonios Tarlizos (2021),

m.b.t. eigenheden v.d. ec. patriarchale traditie

Onderstaand artikel is bedoeld als didactisch leesmateriaal en uitdieping van de geloofs- en aanbiddingservaring. Het is echter nodig op te merken dat met zulke lectuur een waarschuwing dient vooraf te gaan: neem de boodschap en inlichting van dit artikel ter harte, maar behoed uzelf eveneens van de tendens om, door het onderricht te worden in deze materie, andere christenen --of nog erger, andere orthodoxen-- te oordelen, omdat zij zich niet gedragen naar ons vooropgesteld verwachtingspatroon. De titel van dit artikel begint met het woord vrijheid: wees dan ook vrij om deze informatie op uw eigen gebedsleven toe te passen, en u niet verplicht te voelen uw broeder te oordelen.

Als mensen voor het eerst naar een Orthodoxe dienst komen, worden ze vaak aangetrokken door de vrijheid en de spontaneïteit van onze manier van doen in de kerk. Er is geen eenvormigheid van houding bij verering en gebed; er zijn *[red. traditioneel gezien]* geen rijen banken of stoelen, kinderen lopen vrij rond en voelen zich thuis.

Maar zodra men een idee begint te krijgen van de innerlijke betekenis van de diensten en men dieper graaft in de Orthodoxe spiritualiteit, ontdekt men dat deze vrijheid is gebaseerd op de kennis van een stelsel van regels dat door de eeuwen heen ontwikkeld werd; zo ontdekt men een van de tegenstrijdigheden, die aan ons geloof ten grondslag liggen, naar het concept van contradictie (het samengaan van klaarblijkelijke tegenstellingen) dat beslist onmisbaar is voor het juist begrijpen van welk aspect van de Orthodoxie dan ook. Dit geldt dus ook zo bij het begrijpen van de vrijheid van onze uitingsvormen in de eredienst.

De vrijheid die wij allen wensen is juist het fundament van de Orthodoxe spiritualiteit. De eerste zorg van onze Moederkerk is dat haar kinderen er zich thuis moeten voelen, vol vertrouwen en innerlijk overtuigd van de zinnigheid en de betekenis van elke handeling en elk gebaar. Niets wordt van buitenaf opgelegd. Toch bergt dit voor de mensen die in de kerk samengekomen zijn ook gevaren in zich: mensen kunnen fouten maken en daardoor de aandacht van anderen verstoren. Onze Kerk is, buiten het feit dat het een geestelijk ziekenhuis is, ook een leerschool voor geduld en tolerantie!

Vrijheid? — Ja, maar welk soort vrijheid? Men moet op den duur wel ontdekken dat de vrijheid van handelen in de Orthodoxe diensten niet een vrijheid is van persoonlijke improvisatie of plotselinge invallen: de vrijheid komt voort uit waardering voor de Traditie en de wijsheid daarin, met zijn nadruk op ingetogenheid, zijn waarschuwen tegen psychologische vervoering, geestelijke hoogmoed of fantasie.

De Orthodoxie hecht grote waarde aan de stoffelijke uitingen van de geest, dus ook aan de rol die ons lichaam speelt bij onze eredienst. Ieder gebaar, ieder woord wordt zinvol en symbolisch *[red. wat betekent "samensmedend"]*. Toch geeft de Orthodoxie; met al haar grote waardering voor de vrijheid van persoonlijke uitdrukkingsmogelijkheden van gebed, er de voorkeur aan dat men zich niet uit, tenzij dat door de geest wordt ingegeven. Misschien kan een vergelijking met het iconen-schilderen dit verduidelijken: de iconenschilder moet als kunstenaar sterven en gehoorzamen aan de regels voor de traditionele hagiografie; maar juist door de gehoorzaamheid daaraan, komt paradoxaal genoeg de gave van de creatieve vrijheid.

Hoe moeten wij ons dan in de kerk gedragen? Om te beginnen moeten we ons altijd herinneren dat alles in de kerk geheiligd is: het is het "Huis van God". Wanneer we daar binnengaan om een dienst bij te wonen, moeten we ons eerbiedig gedragen, en ons ook zo gedragen wanneer er geen dienst is, bv. tijdens het schoonmaken, of voor en na het verloop van een eredienst. We gaan nooit met de benen over elkaar geslagen zitten (zoals in een huiskamer), en ook niet staan of rondlopen

met de handen gekruist, in de zakken of op de rug. Niemand (mannen noch vrouwen), afgezien van de daartoe aangewezenen, zou het heiligdom binnen moeten gaan. Alleen de priester of de diaken mag de ruimte tussen de Koninklijke deuren in de iconostase en de Heilige Tafel betreden; alle anderen moeten achter de Heilige Tafel om gaan. Alleen de priester of de diaken mogen de Heilige Tafel aanraken of daar iets af nemen, de voorbereidingstafel aanraken of het heilig vaatwerk daarop.

Voor onze gedragingen tijdens de diensten zou ik drie richtlijnen willen geven:

1. in de kerk zijn we in de tegenwoordigheid van God;
2. tijdens de diensten zijn we CONCELEBRANTEN met de geestelijkheid;
3. we moeten de speciale gebruiken van de parochie die we bezoeken respecteren.

We zouden ernstig moeten proberen naar de kerk te komen vooraleer de dienst begint, zodat we tijd hebben voor onze persoonlijke gebeden, om de iconen te vereren, kaarsen op te steken en offerbroden en namen voor voorbeden af te geven aan de clerus. Kleine kinderen echter kunnen op een later moment worden binnengebracht om de iconen te kussen, want van hen mag men niet verwachten dat zij zinvol de hele lange dienst bijwonen. Echter moet men niet schuwen de kinderen bloot te stellen aan het gemeenschappelijk gebed van de Kerk, zoals met dat ook niet door voor het persoonlijk gebed thuis. Het is mede door het beleven van de erediensten dat kinderen tot waardering komen voor het schone, het geestelijke, de kalmte en de dankbaarheid.

Bij het binnenkomen van de kerk is het goed een ogenblik stil te staan, een kruisteken of drie te maken en misschien te buigen naar de andere aanwezigen, Kies na de verering van de iconen (indien toelaatbaar) de plaats om tijdens de dienst te staan. Daarbij hebben we de neiging om achterin te blijven staan, in navolging van de "nederigheid van de tollenaar" of omdat we verlegen zijn, of om andere redenen. Er is een zekere vrijmoedigheid nodig om verder voorin te gaan staan als de kerk niet erg vol is; maar hoewel we zondaren zijn, zijn we ook zonen en dochters van onze Hemelse Vader, en is het goed de hele kerkruimte te vullen. Als we voor iemand gaan staan, moeten we wel opletten voldoende "ruimte tot bidden" te laten en niet vlak voor hen te gaan staan. Behalve wanneer men de opdracht heeft op de kaarsen of de olielampen te letten of om op een andere manier te helpen tijdens de dienst, is er geen reden om van plaats te veranderen, behalve om te gaan zitten.

Als we ongelukkig genoeg laat zijn en de dienst is reeds begonnen, is het toegelaten om naar voor te gaan om kaarsen te ontbranden bij de iconen --als die daar zouden staan--, maar het moet wel op de "minder belangrijk" moment van de dienst gebeuren en beslist niet tijdens deze sleutelmomenten:

- de beginzegen
- de intochten
- de lezingen uit het Oude Testament, Apostelbrieven of het Evangelie
- de homilie
- de geloofsbelijdenis of het onzevader (*liturgie*)
- de dankzegging, het aanbieden en de consecratie (*liturgie*)
- vanaf de Communie tot het einde van de dienst door de slotzegen (*liturgie*)

Het is dan ook goed voor alle gelovigen en catechumenen om de opbouw van de erediensten te leren, zodat men deze sleutelmomenten tijdig kan herkennen en zo de gepaste houding kan aannemen.

Op het moment dat de dienst begint, moeten wij, het volk, als concelebranten met de geestelijkheid, ons geheel concentreren op elk woord en elke handeling van de priester, de diaken, de lector en het koor, ons innerlijk bij hen aansluiten en antwoorden met bepaalde gebaren,

bewegingen en woorden. Een complete analyse van dit alles gaat de opzet van dit artikel te buiten, maar een korte schets kan toch nuttig zijn:

STAAN EN ZITTEN

De traditionele gebedshouding voor de orthodoxen --in bijzonder tijdens de Liturgie-- is staan. Het vermogen om lange tijd comfortabel te staan, heeft toegegeven oefening nodig. Als men de beste manier gevonden heeft om in evenwicht te blijven, gaat het zonder moeite. Ook is men zich minder bewust van lichamelijke moeheid, hoe meer men betrokken is bij het volgen van de viering. Maar toch, als men moe wordt, is het beter "zittend te bidden, dan rechtstaand slechts aan de voeten te denken". Vanzelf sprekend zou men dan toch nog moeten proberen te gaan staan bij de meest plechtige momenten van de dienst. Maar niemand zou een persoon die daartoe niet in staat is mogen verwijten, omdat hij of zij genoodzaakt is de hele tijd te blijven zitten. Eventuele bezoekers zouden op christelijke wijze erop gewezen kunnen worden dat men bv. rechtstaat bij de Evangelielezing, mocht hem of haar dat ontgaan zijn. Er zijn momenten tijdens Orthodoxe diensten waarop de meeste mensen zitten. Deze zijn: lezingen uit het Oude Testament in de Vespers, de homilie, het lezen van psalmen. Veel mensen zitten tijdens het lezen van de Apostelbrief, daar de diaken (of priester) iedereen nodigt op te staan om naar het Evangelie te luisteren; maar strikt genomen is het alleen de bisschop of priester die verondersteld wordt te zitten tijdens de Apostellezing. Zitten (zetelen) is traditioneel gezien immers een teken van autoriteit, en rechtstaan van dienstbaarheid.

BUIGEN, KNIELLEN, TER AARDE BUIGEN

Deze lichamelijke uitingen van ons gebed worden in de Orthodoxie steeds met een nauwkeurige bedoeling gebruikt. De mate van het gebruik ervan verschilt van persoon tot persoon en van de ene Orthodoxe Kerk tot de andere.

BUIGEN vergezelt vaak het maken van het kruisteken, maar zonder het kruisteken ons hoofd buigen gebeurt specifiek in antwoord op een zegen, in woord (zoals b.v. als antwoord op deze unieke eucharistische zegen "de genade van onze Heer Jezus Christus,..."), als de priester ons zegent met het teken van het kruis of in de Naam van Jezus Christus, en ook wanneer de priester of de diaken ons bewierookt.

KNIELLEN is altijd opgenomen geweest in de Orthodoxe Traditie. Dat blijkt wel uit b.v. de "knielgebeden" tijdens de vesper van Pinksterzondag. Ook knielen we wanneer de priester het vergevingsgebed bidt bij de biecht.

TER AARDE BUIGEN is een karakteristieke uiting van Orthodoxe vroomheid. Er is een verkorte vorm van, wanneer we de grond aanraken met onze hand in een diepe buigende beweging, en er is het volledig ter aarde buigen, met het hoofd de grond aanrakend, gevolgd door een onmiddellijk weer op staan, dit alles in een vloeiende beweging.

Zowel knielen als ter aarde buigen zijn teken van diepe verering, zoals gebeurt wanneer we ter aarde buigen bij het aanroepen van de Heilige Geest tijdens de Eucharistie (de Epiclese) of wanneer de opgestane Christus tot ons komt in de Kelk van de Communie; maar het is ook een daad van boetedoening. Wat dit laatste betreft zijn ze voorbehouden aan diensten op weekdays en specifiek voor de Grote Vasten. Men behoort niet te knielen of ter aarde te buigen op de zondagsdiensten, omdat zondag het feest van de Verrijzenis is. Ook knielen we niet op een van de grote feesten van de Kerk, noch in de tijd tussen Kerst en Theofanie, en al helemaal niet in de tijd tussen Pasen tot Pinksteren.

Maar als zondags de enige dag van de week is waarop diensten worden gehouden, zoals in parochiekerken meestal het geval is, dan wordt knielen en ter aarde buigen ruimhartig toegelaten, behalve in de vijftig-daagse Paastijd.

De beweging van het volledig ter aarde buigen, gevolgd door een onmiddellijke terugkeer in de staande houding, leert ons nederigheid, het sterven met Christus om daarmee met Hem op te staan. Voor die Orthodoxen die de gewoonte van het ter aarde buigen hebben verloren (zoals vb de buigingen na elke voorbede van het ontroerende vastengebed van de heilige Ephraïm de Syriër), ontbreekt een hele dimensie aan ervaring in de Vastentijd.

Tijdens een aantal bijzonder belangrijke ogenblikken van de Eucharistie en heel vaak in de Vastentijd, wanneer we door de Priester opgeroepen worden neer te vallen, is het ter aarde buigen langer van duur. Met het gezicht tegen de grond gedrukt liggen, helpt ons om ons te bevrijden van alles dat onbelangrijk is en herinnert ons er aan dat wij uit stof zijn gemaakt, volslagen afhankelijk van God.

HET TEKEN VAN HET KRUIS.

Als het kruisteken maken, belijden we ons geloof in de Heilige Drie-eenheid. Het is ook een teken van de verlossende kracht van het eerbiedwaardig Kruis; het is een versterkt gebed. We maken het met onze duim, wijsvinger en middelvinger samengebracht op voorhoofd, borst, rechterschouder en daarna linkerschouder.

Men moet het kruisteken bedaard maken en het gebaar niet tot een minimum terugbrengen, en terwijl men rechtop staat. Bij sommige gelegenheden wordt het gevolgd door een neigen met het hoofd of een diepe buiging, of door een ter aarde buigen, maar dit alles pas nadat men het kruisteken in zijn geheel gemaakt heeft.

Het kruisteken wordt ook vaak zonder buigen gemaakt, in gevallen als wanneer we de geloofsbelijdenis lezen of bij het begin van het Onze Vader of bij het begin van de Evangelielezing. Verder maken we het kruisteken ook wanneer we naar voren komen om een icoon of het Evangelieboek of het Heilig Kruis te vereren, voordat we het kussen, maar een vollediger manier van vereren in deze gevallen zou indien mogelijk de volgende zijn: maak het kruisteken gevolgd door een buiging of een ter aarde buigen (2x), kus de icoon, en maak vervolgens voor de derde keer een kruisteken wederom gevolgd door een buiging (ter aarde).

COMMUNIE

Hoe moeten we ons voorbereiden op het ontvangen van de Communie, na de uitroep: *"Het heilige aan de heiligen"*? Tijdens de Communie van de geestelijkheid in het altaar zijn de Koninklijke deuren gesloten en is het gordijn dicht. Terwijl Communiehymne gezongen wordt of voorbereidingsgebeden gelezen worden, gaan degenen die van plan zijn Communie te ontvangen naar de treden vlak voor de iconostase. Op dat moment kunnen zij de voorbereidende gebeden bidden, of nog de voorbede van de Moeder Gods en de Heiligen inroepen; maar met dit alles moet men ophouden, zodra de Kelk naar buiten gebracht wordt.

Wanneer we de Kelk naderen maken we geen kruisteken, om te voorkomen dat we er tegenaan stoten! We ontvangen de Communie staande met over de borst gekruiste armen. Het is het beste om rustig en vriendelijk met familie op naar de Kelk gaan, zonder strikt achter elkaar te gaan staan in een rij, waarbij we de mensen met een wijding (sub-diakenen, lectors, altaardienaars, nonnen, monniken...) voor laten gaan, dan de kinderen, zieken en ouderen. Meestal helpt de concelebrerende priester, diaken of altaardienaar de communicanten door een beschermende rode doek onder de kin te houden; als de priester alleen is moeten we die zelf vasthouden.

Als we bij de Kelk vandaan komen (waarbij we nog steeds geen kruisteken maken) is er in vele tradities een tafeltje klaargezet, waar we een klein stukje niet geconsacreerd brood uit een van de

offerbroden genomen, ontvangen en een slokje wijn gemengd met warm water drinken. Dit wordt gedaan om te zorgen dat de Heilige Gaven veilig en geheel genuttigd worden, en niets meer in onze mond achterblijft. Tijdens de verdeling van de Communie blijven alle communicanten, ja allen die aanwezig zijn, in diepe stilte tot de “zegen met de Kelk”, die de Hemelvaart van onze Heer symboliseert.

De hele verdere dag na het deelnemen aan de Communie knielen we niet en buigen ons niet ter aarde; dit is een geestelijke uiting van het eren van de aanwezigheid van het Lichaam en Bloed des Heren in ons. Ook letten we goed op dat onze lippen niets kussen, als deze nog vochtig zijn na de Communie. Na de kerkdienst petsen we onze tanden niet tot de avond, of spuwen in het algemeen niet, zodat niet de kleinste druppel van de heiligende Gaven na de kerkdienst de kans maken om ergens onwaardig te belanden.

AFSLUITENDE OVERWEGING

Hoe ontdekken we al deze regels en aan hoeveel ervan houden we ons? Er zijn een paar belangrijke, waaraan alle Orthodoxen zich houden, waar ze ook zijn en die ontdekt men snel. Het volledig geheel van regels wordt nageleefd in Orthodoxe kloosters, maar slechts zelden in parochies. Maar het is goed ze te weten en ze langzamerhand beter te begrijpen. Er zijn verschillen in gebruik in het ene en het andere Orthodoxe land, tussen kloosters, zelfs tussen parochies en de uitleg van de ene en de andere priester.

We moeten de gebruiken van de parochie waarin we ter kerke gaan eerbiedigen; maar deze variaties veranderen niets aan de basishoudingen. Als we ze eenmaal kennen moet men zich vrij voelen om zijn of haar eigen patroon te vinden in het raamwerk van de essentiële dingen en niet bezorgd zijn over het “juiste” naleven van alle regels, om zo prioriteit te geven aan de spirituele kant van deelname aan het Liturgisch gebed. Hoewel we niet naar elkaar moeten kijken tijdens de diensten, voelen we toch het gemeenschappelijk gebed en dat is een echte en krachtige ervaring.